

Христина НАГОРНЯК

аспірант

Прикарпатського університету

ім. В. Стефаника

ВИШИВКА НА СОРОЧКАХ ПОКУТЯН КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНИ ХХ ст. (КОМПОЗИЦІЙНІ СХЕМИ, МОТИВИ ТА ЕЛЕМЕНТИ ОРНАМЕНТУ)

***Анотація.** Розглядаються локальні художні особливості вишивки, характерної для вбрання етнографічного регіону Покуття, композиційні схеми, мотиви та окремі елементи орнаменту, його локальні специфічні ознаки, а також вказується на збережені речі як в приватних колекціях, так і музейних збірках, що прислужилися для цього мистецтвознавчого аналізу.*

Ключові слова: вишивка, декор, орнамент, художні особливості.

Одним з найдавніших і найпоширеніших видів українського народного мистецтва, який надзвичайно багатий мотивами, композицією, колоритом і технікою виконання, є вишивка. Вишивка — найважливіший виражальний засіб у художній системі народного вбрання. Вона є майже на кожному окремому компонентові строю. Особливо святково, пишно вишивали сорочки.

У праці “Український стрій” М. Білан і Г. Стельмащук вказують, що сорочка невід’ємна від людини, могла дати про неї необхідну й навіть сокровенну інформацію: вказати вік, стать, сімейний стан, становище у соціумі, рід занять. Жіночка сорочка відрізнялася від чоловічої спочатку лише знаками-візерунками [1, 99], містить багатющу інформацію про утвердження дітородної та материнської величі жінки. Взори чоловічих сорочок продовжували традицію верховенства, сили, мужності, готовності до захисту [1, 102].

Багато дослідників, вивчаючи особливості орнаментальних мотивів на вишивках, поділяють думку, що основна функція орнаменту — естетична, магічна. Майже в усіх народів орнамент використовувався як оберіг. Найпоширеніші мотиви орнаменту

з функцією оберега — коло, квадрати, ромби, солярні розетки. Людина намагалася використати закономірності природи, брала від природи й створювала нові орнаментальні мотиви [2, 41-42].

Науковець, майстер народної вишивки Юрій Мельничук у статті “Духовне і матеріальне в українській вишивці” стверджує, що майже всі геометричні та багато рослинних і рослинно-геометричних орнаментів містять елементи, знаки чотирьох стихій — вогню, повітря, землі й води [3, 192]. Таким чином, наші предки, наносячи певну систему знаків, укладених у вишивку, на одяг чи ритуальні тканини — обруси, рушники — намагалися привабити світло добрих духів і відвернути злі або темні сили з руйнівною енергетикою.

Серед орнаментальних мотивів у вишивці панують геометричні, рослинні, зооморфні, хоча трапляються орнітоморфні й навіть антропоморфні [4]. Для традиційного з українського вбрання характерні геометричні та рослинні мотиви орнаменту [11, 276].

Михайло Селівачов вважає, що рослинне осмислення назв більшості вишивки, навіть найбільш геометризованих і абстрактних, належить до її специфічних рис. Щодо орнаментальних мотивів у вишивці на одязі, то вони відомі за археологічними даними ще від давньоруської доби, хоча рослинні орнаменти почали переважати саме в народних вишивках тільки від ХІХ ст. [10].

Панівними та первинними орнаментами для вишивок на одязі до ХІХ ст. вважаються орнаменти з геометричними композиційними схемами. Про це ще наприкінці ХІХ ст. писав у статті “Отличительные черты южно-русской народной орнаментики” Хв. Вовк, зауважував, що вже на його час рослинні або сильно геометризовані рослинні орнаменти, що є похідними від геометричних, постають характерними рисами орнаменту українських вишивок.

Покуття — Снятинський, Городенківський, Коломийський і частина Тлумацького району Івано-Франківської області — виділяється в окремий, чітко визначений своїми художньо-образними відмінностями в традиційній культурі етнографічний регіон. Проте він має спільні риси з Поділлям і Буковиною. Для покутської вишивки, як і багатьох інших регіонів України,

характерними є мотиви ромба. З-поміж геометричних зусрів виділялися зірко- та хрестоподібні, S-подібні мотиви [276].

Найхарактернішим орнаментом на сорочках, які тут називають “чорненки”, носили заміжні жінки. Оздоблювали їх здебільшого орнаментом геометричних мотивів. Це скісні вертикальні або розташовані в шаховому порядку лінії, що суцільно вкривали весь рукав. Нижче плечика й “морщенки” смуги орнаменту розташовували горизонтально в три-чотири ряди, складаючи з різноманітних елементів: ромбів, квадратів, зигзагів. Особливістю сорочок є ажурне мереження окремих частин, шви перетворювалися на широкі орнаментальні смуги переважно вишневого кольору.

У різних селах Покуття сорочки, у яких переважав чорвоний колір, мали свої відмінності. У Стецеві переважав помаранчевий відтінок, у Воронівцях і Раківцях (Городенківський район) — темно-вишневий. Улюбленою композиційною схемою вишивки була така, що включала чотирикутники, усю площину яких зашивали нитками в різних напрямках. У с. Видин “чорненки” вишивали чорними нитками, створюючи мотиви “дрібних купок”, розкиданих у шаховому порядку по всьому полю рукава, що створювало високий рельєф узору. До того ж на Покутті чоловічі портяниці й жіночі сорочки “рісили”, тобто збирали в дрібні складки. Це також створювало додатковий художній ефект.

Особливість народної вишивки сорочок Покуття — сіл Русова, Микулинців, Залуччя, Видинова Снятинського району становить вишивка білими нитками на білому тлі. Це переважно узори геометричного орнаменту — восьмипроменева розетка, ламана лінія, ромби, виконані технікою вирізування, колєння. Чоловічі й жіночі сорочки мали на подолі та рукавах широкі смуги мережок “цирок”. Біла нитка, завдяки застосуванню різноманітних наскрізних технік виконання, створювала світлотіньову гру кольору — від блискучо-білого до темно-сірого. З’єднувальні шви змережували вишневими нитками технікою “кривульок”, і це чудово поєднувалося з вишивкою білим по білому. З’єднувальні шви перетворювалися на широкі орнаментальні смуги, які, крім утилітарної функції, мали

й художньо-декоративне навантаження. Особливістю святкової вишивки рослинного характеру є наявність в орнаментах зображень птахів, вазонних квітів з двома птахами, птахів у вигляді грифонів. Подібні зразки поширені в селах Белелуї, Видинові, Джурові. Поряд з вишивкою білими нитками на білому тлі в Снятинському й Тлумацькому районах зустрічаємо геометричні узори жіночих сорочок, виконаних суцільно чорними нитками, які носили винятково літні жінки.

Відголосок давніх історичних подій, пов'язаних з турецькими набігами, таїть у собі одяг с. Серафинці Городенківського району, де старші жінки заплітали 10 — 12 кіс, носили на голові чалму, вбирали щось схоже до українського жупана. У вишивці ж залишилися принципи турецького, східноукраїнського та місцевого народного орнаментів [12, 192].

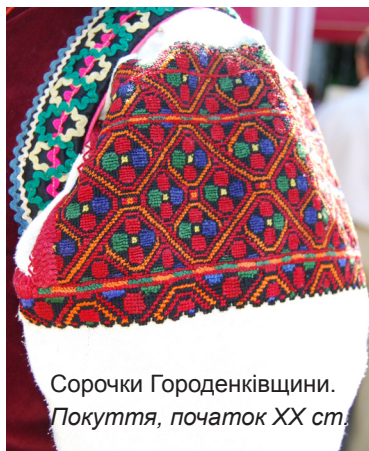
У с. Корнів Городенківського району популярною є вишивка дрібним хрестиком у поєднанні з мережкою, у с. Ясенів Пільний сорочки на плечиках вишиті орнаментом “розкалісті”. Головні убори “перемітки” здебільшого вишиті шовком. Специфікою цього району є орнаментика з геометричними елементами, тло часто зашите чорними або вовняними нитками.

Композиційно орнамент поділяється на дві групи. Перша група побудована з елементів, замкнутих у квадратах, прямокутниках, колах, вони укладені в одному або двох рядах. Бувають оковані чорним, а центр виповнений стилізованими формами розет і листя. Шитво виконане технікою гладі, крученими шовковими нитками, металевою ниткою, що створює ефект багатого фактурного гапту. Ці узори специфічні для району Городенки. Друга група — узори, вишиті техніками низу, хрестика і кучерів з перевагою червоного кольору, а взори побудовані на формі ромба, кривульки-перехрестя, де-не-де виступають сильно згеометризовані елементи квітів. Більша кількість узорів Городенківщини має багато спільних рис з орнаментикою Снятина, Гуцульщини й Буковини. Популярним тут є взір “копичесті”, що є згеометризованим мотивом рослини на напівкруглій гілочці, виступає у квадратних полях.

Мотив “качурі”, “качуристі” — подібний до кавказьких і туркменських “коврових” мотивів, до старовинного

Вишивки Снятинщини. Покуття, кінець XIX ст.

Сорочки Городенківщини.
Покуття, початок XX ст.

слов'янського мотиву “біжучий пес” [6].

У Тлумацькому районі (Тлумач, Оленів, Тарнавиця Пільна, Марківці, Петрилів, Пелагічне, Виноград, Антонівка, Ворона) є два типи узорів: перший тип — геометричні мотиви, виконані в одному чорному кольорі (Петрилів, Пелагічне), у чорному, червоному й білому (Пелагічне, Антонівка); другий тип — геометричні та геометризовані рослинні узори, вишиті вовняними нитками темних кольорів: чорного, фіолетового, вишневого.

Геометричний тип узорів має три варіанти. Перший — нескладні геометричні форми або прості чорні смуги, де-не-де мережані або колені, тло здебільшого щільно зашите чорним, інколи залишені так звані “просвіти” полотна, що визначають лінію орнаменту. Техніка їхнього виконання різна: хрест, низь, гладь, мережання, колення. В окремих селах використовують деякі з цих технік як панівні, а саме: у с. Пелагічне вишивають переважно технікою гладі й колення, у с. Петрилів — низу і хреста.

Другий варіант має геометричні взори в чорному й червоному кольорах, вишиті технікою хрестика й низинки (с. Тарнавиця Пільна). Давніші зразки цієї хрестикової вишивки мають рисунок взору, залишений “просвітом”, а у зразках, вишитих технікою низинки, переважає тло темно-червоного кольору. Вишивають переважно вовняними нитками. Структура цих узорів складається з медальйонів і розеток рослинного характеру.

У третьому варіанті основними є взори, вишиті червоними та білими нитками. Ці взори складаються з ламаних ліній, закомпонованих у квадрат і трикутник. Часто в композиції домінує восьмираменна розетка як центральний мотив, зазвичай вишита білою ниткою. Ці взори винятково вишивали гладдю з додаванням мережання, здебільшого зустрічалися в с. Пелагічне. У с. Антонівка вишивка відзначається технікою “колення” та “мережання”, виконані в чорно-червоній гамі.

Другий тип орнаменту — це геометричні узори, вишиті майже повністю хрестом, вовняними нитками, у фіолетовому, вишневому й чорному колориті, тло в ньому щільно зашите, а рисунок узору підкреслений “просвітом”. Орнамент цих вишивок має певні специфічні відмінності, а саме: симетрія виводиться часто тільки до горизонтальної осі; форма розет і ме-

дальйонів має плавні, вигнуті лінії (с. Тарнавиця Пільна).

Основні риси цього типу вишивок (геометричних узорів) є шитво хрестом, винятково вовняною ниткою, гнучкі геометричні форми, симетрія по діагоналі, кольори — чорний, фіолетовий, вишневий.

Спільні риси всіх вишивок цього регіону — щільно зашите тло, темні кольори, “просвіти”, геометричні форми, а рідше — геометризovanі рослинні. Часто вишивають вовняними та шовковими нитками, а також заплоччю.

Для м. Тлумач характерна вишивка одноколірна, чисто біла або світло-червона з малим доповненням жовтого й синього кольорів, вишита технікою хрестом; двоколірна, червоно-чорна, вишита технікою хрестика або низинкою, цей орнамент подібний до низинних узорів.

Новіші узори — різнокольорові у вигляді квадратів, трикутників, зірок, медальйонів, скісних смуг з перевагою червоного кольору. Також тут з'являється нова форма квадратів, яку звуть “на уха” і яка часто зустрічається у вишивках гуцулів. Шитво — переважно низь, гладь, колєння, мережанья.

У с. Марківці вишивки мають густо зашите тло фіолетовими й вишневими нитками. Орнаменти утворюють згеометризovanі форми рослин. Основні техніки вишивання — низь, гладь, хрест.

Для с. Оленів характерна вишивка чорними й темно-червоними нитками, геометризovanі квіти. Перемітки, хустки на голову тут вишивають технікою гладі та колєння, шовковою та металевою нитками.

Село Палагічне багате вишивкою винятково чорного кольору або з додаванням червоного й білого. Переважає шитво гладдю та мережаньям. Узори складені з квадратів, трикутників, ламаних ліній, а центр часто виповнюється восьмипелюстковою розеткою [7].

У колекціях Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття чітко простежуються особливості вишивки Коломийщини, мотиви надзвичайно різноманітні: геометричні (сmt. Печеніжин, сmt. Гвіздець, с. Великий і Малий Ключів, с. Воскрєсінці, с. Цєнява); рослинні (с. Михал-

ків, с. Малий Ключів, с. Воскресінці, с. Мишин, с. Цєнява); анімалістичні (с. Богородичин). Вражають винахідливість назви орнаментів: “ружі”, “дубовий лист”, “конюшинка”, “вазонкова”, “драбинкова” та ін.

Надзвичайно поширений на Коломийщині мотив “ружі”, що має форму різнопелюсткової квітки. Дослідники виводять її походження з геометричних орнаментів шляхом ускладнення хрестиків, розеток [8]. Можливо, саме через велику варіативність назв цього орнаменту можна припустити, що спершу це були справді геометричні орнаменти, які поступово, під впливом загальнокультурних тенденцій видозмінилися спочатку до схематичного, а потім натуралістичного зображення квітки троянди, хоча варто зауважити, що назва “рожа” стосується в Україні не лише троянди, яку ще називають “ружа”, а й шипшини та рослини, яку всі знають під назвою “мальва”.

Зображення дубового листа можна пов’язати із символікою дуба, який був сакральним деревом слов’янського світу, символом життя, сонця, вічності буття, довгого віку та структури світобудови (“світове дерево”). Таке зображення можна трактувати як загальне побажання здоров’я, довголіття; вишите на плечових уставках жіночої сорочки, воно могло підсилювати руку, надавати їй міцності. Орнамент “дубове листя” міг слугувати й оберегом від лиха.

Різною була й техніка вишивання на Коломийщині: хрестиком (с. Воскресінці, с. Сопів, с. Мишин, с. Великий і Малий Ключіві, с. Шепарівці); настальюванням чи стеленим (с. Цєнява, с. Воскресінці, с. Мишин, с. Сопів); низинкою, низом (с. Шепарівці, смт. Печеніжин, с. Воскресінці, с. Мишин, с. Ковалівка); гладдю (смт. Отинія, с. Михалків, с. Сопів). Наприкінці ХІХ — початку ХХ ст. для вишивання використовували вовняну нитку “коцик”, “заполоч”, а згодом — муліне.

Привертають увагу вишивки із с. Корнич кінця ХІХ — початку ХХ ст. Характерні мотиви під назвою “розколена рожа”. Своєрідні композиції також маємо в печеніжинських вишивках з чорними мотивами на червоному тлі [3, 141].

Цілковито протилежними в колористичному й орнаментальному звучанні є сорочки з Назірної. В одному випадку їхні

уставки строго геометричні, вкладені в чіткий рапорт поперечної смуги, в іншому — на передплічній частині рукава ніби осібно виростає вазон, часто зображений в одній колористичній гамі з різними відтінками. Проте навколо шиї та у викінченні нижньої частини рукавів переважає вузький пасок геометричного узору.

Так звані “чорнобриві” геометричні композиції характерні для чоловічих і жіночих сорочок сіл Мишин і Ковалівка. Їхній орнамент здебільшого чітко графічний, геометричний. Тут органічно вплетено стилізовані рослинно-квіткові елементи, які загалом творять враження геометричних форм.

Отже, ознайомлення з вишивками окремих місцевостей Покуття доводить, що різноманітність і характерні порайонні ознаки в композиції, техніці виконання і колориті складають різні варіанти одного типу вишивки, що поширений на всій території та є основою для виникнення багатьох його модифікацій.

Щодо колориту — поширені вишивки від однотонних до поліхромних. Найпоширеніші — двобарвні: червоно-чорні або червоно-сині. Майже всюди чорний і червоний кольори є основними. Є вишивки, вишиті лише чорними нитками або лише червоними. Червона або червона барва слугує також тлом для поліхромної вишивки.

Завдяки народним майстрам Покуття та діяльності Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття вишивка не втрачає своєї цінності та значущості й у наш час. Головне те, що сучасна вишивка зберігає вплив на духовну культуру народу, поглиблює образну змістовність творів мистецтва і доводить, що народне мистецтво — це велике надбаня української культури.

1. Білан М. С., Стельмашук Г. Г. Український стрій. — Львів: Фенікс, 2000. — 328 с. 2. Гурська А. С. Мова та граматика українського орнаменту: навчально-метод. посібн. — К.: Альтернативи, 2003. — 144 с. 3. Енциклопедія Коломийщини. Зш. 3, літера В. За ред. М. Васильчика, М. Савчука. — Коломия, в-во 2000. 4. Гасюк Е. О., М. Г. Степан. Художнє вишивання. — К.: Вища школа, 1986. 5. Селівачов М. Р. Українська народна орнаментика ХІХ — ХХ ст. (іконографія, номінація, стилістика, типологія): Автореф. на здоб. наук. ступ. док.

місцевознавства. — К., 1996. — 20 с. **6.** Польові записи, зроблені у Тлумацькому районі. **7.** Павлуцький Г. Історія українського орнаменту. — К.: Вид. ВУАН, 1927. — 12 с. **8.** Паньків М. Покуття // Жовтень. — 1987. — №2. **9.** Мельничук Ю. Духовне і матеріальне в українській вишивці // Ямгорів. Літ.-краєзн. і мист. альманах. — Ч. 13 — 14. — 192 с.

Annotation

Nagorniak Christina. *The article is about some typical moments for Pokuttia artistic peculiarities of the decor and the ornament used in embroidery.*

Key words: *embroidery, decor, ornament, artistic peculiarities.*

Аннотация

Нагорняк Христина. *Вышивка на сорочках Покуття конца XIX – сред. XX вв. (Композиционные схемы, мотивы и элементы орнамента).* В статье рассматриваются локальные художественные особенности вышивки, характерной для одежды этнографического региона Покуття, а также композиционные схемы, мотивы и отдельные элементы орнамента.

Ключевые слова: *вышивка, декор, орнамент, художественные особенности.*